

ISSN 1226-4490

*International
Journal of
Central
Asian Studies*

Volume 14 2010

Editor in Chief
Choi Han-Woo

The International Association of Central Asian Studies
Korea University of International Studies

Osmanlı Devleti'nde Orta Asya Kökenli Askerî Unvanların Kullanımına Dair Bazı Tespitler

Emine Erdoğan Özünü*

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Abstract : “Subaşı” and “çavuş” are the military titles which have been widely used in the states of Turkish civilization. Even though these titles were transmitted to the Ottomans with different forms of pronunciation that of from Central Asia, in terms of functionality, they had been used in the history of the organisation and presented continuity. *Subaşı*, one of these terms and which had been used to denote army, soldier commander in the Middle Age Turkish states, was used to denote both the officers who provided the security of the region that they worked and who were responsible for public order and security in the cities of the Ottoman State. While in Central Asia the term *çavuş* had been a title used for those working as ambassadors, in the Ottoman State it varied in terms of use and acquired an identity of organisation. Even though the two terms had changed both in terms of character and pronunciation, they continued their existence till the Ottoman State. This situation is the indicator of traces of the Turkish civilization in the Ottoman State, or in other words, the cultural continuity. In this article, observations will be made on the mentioned titles concerning their uses and functions, first, in the Central Asia, then, in the organisational structure of the Ottoman State.

Keywords: The Ottoman State, Central Asia, Subaşı, Çavuş, Military Title.

Özet : Subaşı ve çavuş unvanları, Türk medeniyetine dâhil olan devletlerde yaygın olarak kullanılan askerî unvanlardır. Bu unvanlar, Osmanlılara Orta Asya'da kullanıldığı şekilden farklı telaffuz biçimiyle

geçseler de işlev bakımından teşkilât tarihi içinde kullanılmış ve süreklilik arz etmişlerdir. Bu unvanlardan biri olan ve Ortaçağ Türk devletlerinde asker, ordu komutanı olarak adlandırılan sübaşı terimi, Osmanlı devletinde hem şehirlerde asayiş ve güvenlikten sorumlu olan kişiler için hem de taşrada bulundukları bölgenin güvenliğini sağlayan görevliler için kullanılmıştır. Çavuş unvanı ise, Orta Asya’da daha çok elçilik görevlerinde bulunanlar için kullanılan bir unvan iken, Osmanlı devletinde kullanım açısından çeşitliliğe uğramış ve bir teşkilât hüviyeti kazanmıştır. Her iki terim, gerek mahiyet gerekse söyleniş tarzı itibariyle değişikliğe uğrasa da Osmanlı devletine kadar mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu durum, Orta Asya’da başlayan Türk medeniyetinin Osmanlı’daki izleri, bir diğer ifadeyle kültürel devamlılığının bir göstergesidir. Bu makalede, söz konusu unvanların öncelikle Orta Asya’daki kullanımı, akabinde ise Osmanlı teşkilât yapısı içerisindeki kullanımları ve işlevlerine dair tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Orta Asya, Subaşı, Çavuş, Askerî unvan.

Giriş

Osmanlı askerî ve idarî teşkilâtına Orta Asya kökenli birçok terim ve unvan geçmiştir. Bu unvanlar, Osmanlılara Orta Asya’da kullanıldığı şekilden farklı telaffuz biçimiyle geçseler de işlev bakımından teşkilât tarihi içinde kullanılmış ve süreklilik arz etmişlerdir. Orta Asya’nın izlerini taşıyan bu terimler içerisinde iki askeri unvan dikkati çekmektedir. Bunlardan biri subaşı, bir diğeri ise sadece Osmanlı’da değil, halihâzırda günümüz Türk ordusunda da kullanılan bir unvan olan çavuş’tur. Bu makalede, söz konusu unvanların öncelikle Orta Asya’daki kullanımı, akabinde ise Osmanlı teşkilât yapısı içerisindeki kullanımları ve işlevlerine dair tespitlerde bulunulacaktır.

Subaşı Terimi Hakkında

Subaşı unvanı esasen Sübaşı’dan gelmektedir. Bu terimin ilkinin oluşturan “sü” kelimesi, eski Türkçe’de asker, ordu mânâsına

gelmektedir¹. Uygurlarda “süü” şeklinde kullanılmıştır². Kelimenin “baş” kelimesiyle birlikte teşkil ettiği “sübaşı” terimi ise “ordu komutanı” veya “asker başı” demektir³. Türklerde asker ve ordu, suya benzetildiği için bu terimleri ifade etmek amacıyla “sü” kelimesi kullanılmıştır. Hattâ “sü aktı” tabiri, suyun akışı gibi, askerin, ordunun akıp gidişini ifade etmekteydi⁴.

Sübaşı terimine Türkçe belgelerde ilk defa 8. yüzyılda rastlanılmaktadır. Kök Türkçe yazılı abidelerde en çok geçen kelimelerden biridir. 710 yılındaki Türgiş seferi sırasında orduya sübaşı İni İl-Kagan komuta etmişti. Moyun-Çor da sübaşılık yapmıştı⁵. Seyhun dolaylarındaki Oğuz-Yabgu devletinde de bu kelime ordu komutanı anlamında kullanılmıştır⁶. Genel olarak söylemek gerekirse bu askeri unvan, Kök Türkler⁷, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklularda aynı anlamda kullanılmıştır⁸.

Bir sübaşı, yani ordu komutanı hangi vasıflara sahip olmalıdır? Bu hususta en dikkate değer ve kapsamlı bilgi Kutadgu Bilig’de bulunmaktadır. Bu eserde yer alan bilgilere göre, bir sübaşı orduya kumanda edebilmeli, onu savaş düzenine sokabilmeli ve düşmanı yenmesini bilmelidir. Dolayısıyla sübaşı olacak kişinin çok seçkin olması ve her şeyden önce sert, tecrübeli, yürekli, saç sakalının düzgün olması lazımdır. Bunun yanı sıra cesur, iyi nişancı, alçak gönüllü, sofrası

¹ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Cilt III, (Çev. Besim Atalay), TTK yay., Ankara 1992, s.208.; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK yay., Ankara 1994, s.100-101.; J.H.Kramers, “Sü-başı”, *İA*, Cilt 11, s.78.

² Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, 3.baskı, İstanbul 1993, s.141.

³ J.H.Kramers, “Sü-başı”, s.78.; Mücteba İlgürel, “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer’iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi”, *VIII.Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt II, Ankara 1981, s.1275.; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 93.

⁴ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Cilt I, (Çev. Besim Atalay), TTK yay., Ankara 1992, s.15.; Ayrıca bkz. Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1997, s.101.

⁵ Saadetin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Akçağ yay., Ankara 1999, s.103.

⁶ A.Donuk, *Eski Türk Devletlerinde...*, s.93.

⁷ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1988, s.570.

⁸ J.H. Kramers, “Sü-başı”, s.79.

açık ve cömert olmalıdır. Sübaşı, bütün malını mülkünü askerlere dağıtmalı ve böylece etrafına kendisiyle savaşacak pek çok dost, arkadaş, silah arkadaşı toplamalıdır. Sadece kendisini düşünerek hareket etmemeli, kendisine bir at, bir takım elbise ve birkaç silahı kâfi görmeli, çoluk çocuk ve karım deyip mal toplamamalı, veyahut mülk ve bağ-bahçe toplamak için para biriktirmemelidir. Aldıklarını verip beylikle şöhretini büyütmelidir⁹.

Yine Kutadgu Bilig'e göre komutan (sübaşı), askerini düzene sokmalı, sıralarını ve saflarını iyice düzenlemeli, küçük rütbelilerin büyükler arasına girmesine, uzak ve dışarıda duranların da birliğe yakın olmasına izin vermemelidir. Komutan, düşmanla yüz yüze geldiğinde uyanık olmalı, gece gündüz uyumamalıdır¹⁰. Öncü yani akıncı birliğini (yezek) yanına alarak, düşmanın yakınlarına kadar sokulmalı; ordugah ve konağını, otlar ile suları görüp seçmeli ve konağını ona göre kurmalıdır¹¹. Bir sübaşı'nın yüreği harpte arslan yüreği, dövüşürken de bileği kaplan bileği gibi olmalıdır. Domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır. Bununla birlikte kızıl tilki gibi hilekâr olmalı, deve aygırı gibi öç gütmelidir. Hile ve kurnazlık yollarını bilmelidir. Kendisini saksığandan daha dikkatli tutmalı, kaya kuzgunu gibi daima uzağı gözetlemelidir. Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir. Söyledikleri doğru olmalı ve sözüne emniyet edilmelidir¹².

Reşat Genç'e göre, Karahanlı askeri sisteminde sübaşı, bütün ordunun kumandanı, yani başkumandanı değildir ve dolayısıyla bir tek sübaşı yoktur. Kelime doğrudan doğruya "ordu kumandanı" anlamındadır. Bu yüzden de muhtelif ordu kumandanları yani emirleri olabilirdi. Yine

⁹ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI.yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1981, s.320-322.; Bu hususta ayrıca bkz. B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.569-570.; Suat İlhan, *Türk Askerî Kültürünün Tarihî Gelişmesi "Kutsal Ocak"*, Ötüken yay., İstanbul 1999, s.76.

¹⁰ B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.570.; Aynı yazar, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt 7, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991, s.124.

¹¹ B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt 7, s.126.

¹² R.Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s.322-323.; Kutadgu Bilig'de sübaşının nitelikleri ve vazifeleri hakkında bkz. *Kutadgu Bilig*, I (Metin), (Haz. Reşid Rahmeti Arat), TDK yay., Ankara 1999, s. 241-256.

O'na göre, XI. yüzyıl sonu ile XII. yüzyıl başlarında Yarkend bölgesinde tanzim edilmiş bulunan tarla satış senetlerinde, aynı senet üzerinde birden fazla sübaşı'nın kaydedilmiş olması, bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim orduların tamamına genellikle hükümdarların kumanda ettikleri bir devirde, bir başkumandandan söz edilmesi imkânsızdır¹³.

Yukarıda vazifelerinden bahsettiğimiz ve askeri açıdan oldukça ehemmiyetli bir unvan olduğunu vurguladığımız sübaşı terimi, Anadolu Selçuklularında eski önemini kaybetmiştir. Bu terim, Anadolu Selçuklularında yine ordu kumandanı anlamına gelip¹⁴, askeri teşkilâtta başkumandandan sonra yer almaya başlamıştır¹⁵. Ancak burada bir hususu izah etmekte yarar vardır. Sübaşılar o vilayetin ve askerlerin sahibi ve efendisi değil, sadece amirleri konumundaydılar¹⁶. Bunlar vilayet merkezlerinde bulunup hem bölgelerinin güvenlik ve asayişle ilgilenirler, hem de savaş zamanlarında kaza, nahiye ve köylerdeki tımarlı sipahiye kumanda ederlerdi¹⁷. Bu dönemde sübaşıların konumunu bir vilayetin askeri valisi olarak nitelemek daha doğrudur¹⁸.

Sübaşılar, sefer ilanında ordunun toplanma yerine giderek beylerbeyinin emrine girerlerdi. Osmanlılardaki Enderun sistemine benzer bir sistem içerisinde yetişen ve gelirlerini başında bulundukları şehrin zabıta olaylarından ve örfi vergilerinden elde eden sübaşılar, doğrudan doğruya divan tarafından atanmaktaydılar. Sübaşı tayin olunmak suretiyle hükümete bağlı vilayetler halinde, idare olunan bölgelere “divanı” veya sultanın “divan dairesi” adı verilirdi. Selçuklu devrinde böyle vilayetlere umumiyetle “sübaşılık” denmiş olması

¹³ R.Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s.318-319.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.203.

¹⁵ J.H.Kramers, “Sü-başı”, s.79.; M. İlgürel, “XVII. Yüzyıl Balıkesir...”, s.1275.

¹⁶ Osman Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1999, s.313.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.103.

¹⁸ J.H.Kramers, “Sü-başı”, s.79.; Ayrıca bkz. Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, *Osmanlı*, Cilt 6, s.121.

muhtemeldir. İktalara sübaşılar karışmaz, küçük şehir kasaba ve köylerde sübaşının naibleri görevlendirilirdi¹⁹.

Osmanlı Devleti’nde Subaşılar

Sübaşı kelimesinin söyleniş biçimi zamanla değişiklik göstererek Osmanlı devrinde “subaşı” haline gelmiştir²⁰. Bu terim, Osmanlı arşiv belgelerinde de geçmektedir²¹. Osmanlıların ilk devirlerinde subaşılar, merkezden ulufe alırlar, asayişten sorumlu olurlar ve askeri kuvvetlere kumanda ederlerdi. Bunlar teşkilâtta Kadı’dan sonra gelirlerdi. Osman Gazi’nin Karacahisar’ı zapt ettiği zaman yaptığı ilk işlerden biri, Gündüz Alp’i subaşılik görevine tayin etmesidir²².

Osmanlı devletinin genişlemesiyle birlikte, devlet teşkilatında bir takım değişiklikler meydana gelmiş ve bu durum, subaşılik müessesesine de yansımıştır. Subaşıların statüsünde başkentte yahut taşrada bulunmalarına göre vazife ve rütbe açısından farklılık meydana geldi. Merkezde yani İstanbul’da bulunan subaşının görevi, aşağı yukarı polis amirliğine tekabül eden Çavuşbaşı’ya yardımcı olan büyük inzibat zabitlerinden biriydi²³. Osmanlı ordusu, sınır boylarının korunması görevini üstlenmiş iken, şehirlerin asayiş ve güvenliğinden kadılar ve subaşılar sorumlu olmuştur. Doğal olarak bu vazifelerini şehrin diğer görevlileri olan muhızır başı, dizdar, muhtesib ve serdar ile birlikte yerine getirmekteydiler²⁴.

İstanbul, Bursa ve Edirne gibi büyük merkezlerin subaşıları, daha fazla sorumlulukları olduğu için önemli şahsiyetlerdi. En büyük merkez olması sebebiyle İstanbul’un asayişi için, subaşıdan başka yeniçeri

¹⁹ J.H.Kramers, “Sü-başı”, s.79.

²⁰ M.A.Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite...”, s.121.

²¹ Örnek belgeler için bkz. İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Timar Ruznamçe Defteri*, No:14, s.1076.; No:22, s.865.

²² J.H.Kramers, “Sü-başı”, s.79.

²³ J.H.Kramers, “Sü-başı”, s.79.

²⁴ Halil İnalcık, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, (Ed.Thomas Naff-Roger Owen), Illions 1977, s.33.; Aynı yazar, “Mahkeme”, *İA*, Cilt 7, s.149.

kollukları da kullanılıyordu. Subaşı daimi surette merkezde bulunup, hapis, tevkif ve idam emirleri için beklerdi²⁵.

Taşrada ise subaşılar, Osmanlı askeri teşkilatı açısından önemli bir mevkiye sahiptiler. Osmanlı timar sistemi içerisinde Subaşılar, dirlik sahibi olup, diğer sipahilerin ve kendilerine tevdi edilen idari bölgenin ahalisi arasında asayiş koruma vazifesini yerine getirmekteydiler²⁶. Subaşılar, XV. yüzyılın sonlarına ve hattâ XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar askeri ve idari görevler yüklenirlerken daha sonra beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından atanan birer görevli durumuna düştüler²⁷. Askeri bakımdan yedi sekiz kaza bir sancak teşkil etmekte olduğundan, bunların başında bulunan sancakbeyi bu kazalardan en önemli olanı sancak merkezi kabul ederek orada oturur ve her kazaya hem oranın güvenliğini temin etmek ve hem de kadı veya naibinin hükmedeceği nakdi cerimeleri sancakbeyi hesabına almak üzere birer subaşı gönderirdi. Köylere dahi köy subaşıları tayin edilirdi²⁸.

Fatih Sultan Mehmed Kanunnâmesi'nde de subaşılik görevi iki kısma ayrılmaktadır. Kanunname'ye göre biri miri, diğeri timar subaşısı olmak üzere iki tür subaşılik vardır. Miri subaşılar, daha önce de bahsettiğimiz üzere şehir ve kasabalarda belediye, zabıta ve asayiş işlerine bakarlardı. Gündüzleri şehir içinde kol gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini temin etmek, kaldırımları tamir ettirmek vazifeleri arasında bulunmaktaydı²⁹.

Bir diğeri subaşı olan Tımarlı subaşı ise sancakbeyinden sonra sipahilerin en önemli subayıydı. Görevi, bulunduğu eyalet ve sancak merkezlerinin idare amirliğiydi. Bunlar serbest dirlik tasarruf ederler, sefere cebelûleri ile birlikte katılırlardı³⁰. Sultan, beylerbeyine sefer fermanı gönderdiğinde sipahiler, subaşıların kumandasında, sancakbeyinin sancağı altında toplanırdı. Sancakbeyleri de beylerbeyinin

²⁵ M. İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir...", s.1276.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.21.

²⁶ J.H.Kramers, "Sü-başı", s.79.

²⁷ M. İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir...", s.1276.

²⁸ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 1-2 (Mart-Haziran 1955), s.50.

²⁹ M.A.Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite...", s.121.

³⁰ M.A.Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite...", s.121.

bayrağı altında toplanır, sonra her beylerbeyi emredilen zamanda ve yerde sultanın ordusuna katılırdı³¹. Osmanlı ordusunda her alayda üç dört subaşı bulunurdu³². Esas itibariyle bakıldığında timarlı subaşılardan nispeten ilk dönemlerdeki sübaşılardan görev ve vazife itibariyle benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Timarlı olan subaşılardan Osmanlı timar sistemine göre, ellerindeki has ve zeametlerin değerleri yirmi binle yüz bin akçe arasında değişirdi³³. Bir timarın zeamet olabilmesi için Defter-i Hakani’de subaşıya ait bir timar olarak kaydedilmesi gerekliydi³⁴. Savaşlara katılıp, padişahın uğrunda can ve baş feda etmiş ve şehit olmuş dirlik sahibi subaşılardan dirliklerinin ne miktarda oğullarına intikal olacağı dahi kanunlarla belirlenmişti³⁵.

Subaşılık teriminin Osmanlı taşra teşkilâtı açısından taşıdığı bir diğer önem ise bu terimin aynı zamanda idarî bir terim olarak kullanılmış olmasıdır. Bu konu ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturduğu için burada detaylı olarak değinmeyeceğiz. Ancak genel hatlarıyla şöyle açıklayabiliriz: XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devleti, Anadolu, Rumeli ve Rum (Sivas-Amasya) eyaletlerine ayrılmıştı. XVI. yüzyılda eyaletlerin sayısı gittikçe artmış, XVII.yüzyıl başlarında 32’ye yükselmişti. Bu durumda eyaletler sancaklara, sancaklar da subaşılık adı verilen idari birimlere ayrılmıştır³⁶. Meselâ Özer Ergenç’e göre, XVI. yüzyıl sonlarında Ankara sancağı 6 subaşılık mıntikasına ayrılmıştı: Ankara subaşılığı, Murtazaâbâd subaşılığı, Yabanâbâd subaşılığı, Kasaba subaşılığı, Ayaş subaşılığı, Çubuk subaşılığı. Bu subaşılıklar ile timar

³¹ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s.118.; Fatma Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler*, Cilt 9, s. 901.

³² Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt I, İstanbul 1994, s.351.

³³ H. İnalıcık, *Klâsik Çağ*, s.119.

³⁴ Halil İnalıcık, “Osmanlı Timar Rejimi ve Sipahi Ordusu”, *Türk Kültürü*, Sayı 34, Yıl III (Ağustos 1965), s.759.

³⁵ M.Tayyib Gökbiçgin, “Kanûni Sultan Süleyman’ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları”, *Tarih Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 22 (Mart 1967), s.39-44.

³⁶ H. İnalıcık, “Osmanlı Timar Rejimi...”, s.763.

nahiyeleri aynı anlamdaydı³⁷. Kendileri kasabalarda oturan subaşılar, bölgelerindeki köylerde oturan sipahilerin komutanlarıydı³⁸.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı türlü buhranların XVII. yüzyılda kendisini daha da belli etmeğe başlamasıyla birlikte, halk ile merkez arasında farklı bir yönetici zümresi doğmuştur. Bu zümre içerisinde halka eziyet eden haksız yere para toplayan şahıslar çoğunlukta idi. Özellikle de XVI. yüzyılın sonlarına doğru, yeniçerilerin gerek subaşı kisvesi altında gerek diğer görevliler olarak halk üzerinde baskıları artmıştı. Bunlar, köylerden nakit para dışında, yiyecek, hayvan ve giyecek gasp etmekte ve halkı zorla çalıştıracak kadar ileriye gitmekteydiler. Mühimme defterlerinde yer alan bir kayıt, bu hususla ilgili çarpıcı bir bilgi sunmaktadır. Teke ili sancakbeyine gönderilen 1568 tarihli bir hükümde, Teke'de bazı köylerde hırsızlık ve haramilik eden eşkıyayı himaye eden bey, subaşı ve çavuş gibi devlet görevlilerinin dirliklerinin ellerinden alınması emredilmiştir³⁹. Bu durumun neticesi olarak da devlet, otoritesini temsil edenlerin, bu hak ve adalete aykırı tutumlarına mani olmak gayesiyle zaman zaman adaletnâmeler neşretmiştir⁴⁰.

Çavuş Unvanı Hakkında

Orta Asya kökenli olup, Osmanlı devlet teşkilâtında kullanılan bir diğer unvan ise “çavuş”tur. Çavuş unvanı, çok eski dönemlerden itibaren muhtelif Türk devletlerinde bazı saray hizmetlerini yerine getiren memurlara verilen, orduda küçük bir askeri rütbeyi ifade eden ve günümüzde hâlâ Türk ordusunda kullanılan bir terimdir⁴¹. F.W.K. Müller,

³⁷Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı yay., Ankara 1995, s. 62-63.

³⁸ H. İnalçık, *Klasik Çağ*, s.122.

³⁹ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, Cilt 7, 418/1202. (Mühimme defterleri bundan sonra MD olarak kısaltılacaktır).

⁴⁰ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. M. İlgürel, “XVII. Yüzyıl Balıkesir...”, s.1277-1278.

⁴¹M. Fuad Köprülü, “Çavuş”, *İA*, Cilt 3, s.362.; Orhan F. Köprülü, “Çavuş”, *DİA*, Cilt 8, s.236.; Bu unvan, Türkçe sözlükte, “Osmanlı devleti teşkilâtında çeşitli hizmetler yapan görevli, Osmanlı ordusunda üst komutanların buyruklarını ast komutanlara ulaştıran görevli, Onbaşı'dan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan er rütbesi” olarak geçmektedir. Bkz. *Türkçe Sözlük*, Cilt I, TDK yay., Ankara 1988, s.284-285.

filolojik bir terim olarak, eski Uygur metinlerde geçen “*çabış*” kelimesinin Osmanlılarda kullanılan “*çavuş*” kelimesinin eski şekli olduğu ihtimalini öne sürmektedir. Bu hususta araştırma yapan P. Pelliot da aynı ihtimali ileri sürerek, Çin kaynaklarında, 735 ve 737 yıllarında Çin sarayına, T’u-kiü’ler tarafından, elçi olarak gönderilen kişinin taşıdığı unvan olan “*çö-pi-şe*” unvanının, *çavuş* unvanıyla aynı olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum *çavuş* kelimesinin oldukça eski bir unvan olduğunu göstermektedir⁴².

Kök Türkler’den itibaren Osmanlılar da dahil olmak üzere Türk devletlerinin çoğunluğunda askeri (kumandan), idari (sivil muhafız, haberci) ve diplomatik (elçi) bir unvan olan *çavuş* tabiri, Abdulkadir Donuk’a göre Orhun kitabelerinde iki yerde geçmektedir⁴³.

Divânü Lügâtî’t-Türk’de “*çawuş*” şeklinde geçen kelime, eserin yazarı Mahmud Kaşgarî tarafından “savaşta safları düzelten, savaş olmadığı zaman da askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse, *çavuş*” olarak tanımlamaktadır⁴⁴. Bu terim, Peçenek ve Kuman lehçelerine “*çäüş*”, Macarca’ya ise “*çös*” şeklinde geçmiştir. Görüldüğü üzere Kök Türkler, Uygurlar ve Peçenekler arasında *çavuş* terimi, askeri bir rütbe ve unvan olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Kök Türkler’de bu unvan, elçilik görevinde bulunan kişileri ifade etmek için de kullanılmıştır. Nitekim asırlar sonra *çavuş*ların elçilik vazifesini yerine getirdiklerine dair bilgiye Osmanlılarda da tesadüf edilmektedir⁴⁵.

Hazarlarda “*çavuşyar*” şeklinde mevcudiyetini bildiğimiz *çavuş* terimi, Gazneliler ve Karahanlılar devrinde Farsça’ya⁴⁶ girmiş, tarihi ve edebî eserlerde kullanılmıştır. Gazneliler’de hem *çavuş* hem de bunun eş anlamlısı olarak “*serheng*” ve “*dûrbâş*” kelimeleri kullanılmıştır. Irak,

⁴² F.W.K.Müller ve P.Pelliot’dan naklen M.F.Köprülü, “*Çavuş*”, *İA*, Cilt 3, s.362.; Aynı tespit için bkz. O.F.Köprülü, “*Çavuş*”, *DİA*, Cilt 8, s.236.

⁴³ A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde...*, s.92.

⁴⁴ *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Cilt I, s.368.; Bu hususta ayrıca bkz. R.Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s.304-305.

⁴⁵ M. F. Köprülü, “*Çavuş*”, s.362.; O. F. Köprülü, “*Çavuş*”, s.236.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK yay., Ankara 1988, s.409.

⁴⁶ Farsça-Türkçe sözlükte, *çavuş* kelimesinin Türkçe’den alındığı ifade edilerek “*asker ve kafilenin işlerini gören kimse*” olduğu belirtilmiştir. Bkz. Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat (Gencinei Güftar Ferhengi Ziya)*, Cilt I, MEB yay., İstanbul 1996, s.683.

Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Yemen gibi, çeşitli dönemlerde Türk sülalelerinin hâkimiyeti altında bulunmuş olan Arap memleketlerinde bu kelime, *çavuş*, *cavuş* veya *şaviş* şeklinde, Balkan ve Doğu Avrupa dillerinde “*çavuş*” şeklinde kullanılmıştır. Türklerle münasebetleri çok eskilere dayanan Bizanslılara da geçen bu terim, bazı Bizantinistlerin iddia ettiği gibi Osmanlılara Bizanslılardan geçmemiştir. Nitekim daha XI. yüzyılda Selçuklularda “*çavuş*” unvanı ve teşkilâtı bulunmaktaydı⁴⁷.

Çavuş teriminin filolojik kökenine dair görüşlerin yanında kelimenin etimolojik kökenine dair bir takım tespitler de bulunmaktadır. Genel olarak kabul edilen görüşe göre *çavuş* kelimesi, eski ve yeni birçok Türk lehçelerinde mevcudiyeti bilinen “*bağırma*, *çağırma*, *ses*, *şan* ve *şöhret*” anlamına gelen “*çav*” kökünden türemektedir. Orduda düzenin korunmasıyla görevli olan *çavuş*ların, hükümdarın ve diğer komutanların emirlerini askeri birliklere yüksek sesle bildirdikleri için bu unvanı almış olabilecekleri ileri sürülmektedir⁴⁸.

Büyük Selçuklular, Harzemşahlar, Abbasi halifeleri ve Delhi Türk sultanlarının saraylarında da *çavuş*lar zümresi vardı. Selçuklular ve Harzemşahlar döneminde *çavuş*lar zümresi, sarayda hükümdarın emri altında bulunan askeri bir teşkilattı. Hükümdarın özel kuvvetini teşkil eden ve genellikle kölelerden teşkil edilen bu zümre arasında *çavuş*lar hususi bir yere sahipti. Hükümdar tarafından verilen her türlü emrin yerine getirilmesi ve tebliğ edilmesi bunların başlıca vazifeleriydi. Merasim törenlerinde, bayramlarda ve alaylarda bellerinde gümüş kemerler ve ellerinde altın veya gümüş yaldızlı asalar bulunan bu *çavuş*ların bulunması mecburiydi. Hükümdar bir yere giderken, *çavuş*lar onun etrafını sararlar ve Türkçe “*savulun*” veya Arapça “*tarrikû*” yahut farsça *dûr-bâş* diye bağırarak yol açarlardı. Bunların elbiseleri ve külahları siyah olduğu için bunlara “siyah-pûşûn-ı dergâh” yani “*sarayın kara elbiselileri*” de denilmekteydi. Bu teşkilât, Selçuklulardan sonra Atabeyler ve Eyyubiler vasıtası ile Mısır-Suriye Memlûk devletlerine de geçmiştir. İlhanlılar zamanında eski önemini kaybeden *çavuş* kelimesi, yerini “*yasavul*” kelimesine bırakmıştır. Bunlar daha çok adlî takibatla

⁴⁷ M. F. Köprülü, “*Çavuş*”, s.363.; O. F. Köprülü, “*Çavuş*”, s.236.

⁴⁸ M. F. Köprülü, “*Çavuş*”, s.363.; O. F. Köprülü, “*Çavuş*”, s.236.

uğraşmaktaydılar. Cel yirliiler, Timurlular, Akkoyunlu ve Safeviler devrinde * avuş* kelimesinden ziyade yasavul kelimesi kullanılmıştır⁴⁹.

Çavuş kelimesi ve teşkilâtı Anadolu Selçuklularında da bulunmaktaydı ve Büyük Selçuklularda bulunan zümre ile vazife bakımından aynıydı. Hükümdar veya büyük emirler tarafından verilen emirleri, yüksek sesle bağıırıp, halka anlatmak, merasim esnasında alkışlarda bulunmak, memleketin içinde ve dışında kendilerine verilen görevleri yapmak sarayda hususi bir zümre olan  avuşların vazifeleri arasındaydı⁵⁰.

Osmanlı'da “ avuş” Unvanı ve Teşkilâtı

Çavuş kelimesi, bir Selçuklu mirası olarak Osmanlılara geçmiştir. Samsa  avuş gibi Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından bir kısmı bu unvanla anılmıştır. Bu durum, Osmanlı saray ve ordu teşkilatı teşkil edilirken bütün Anadolu beyliklerinde mevcut olan  avuşluk müessesesinin de alındığına işaret etmektedir⁵¹.

 lk defa, XIV. yüzyıldan kalma bazı hükümleri de içerdiği kesin olan Fatih Kanunnamesinde  avuşlara dair önemli kayıtlara rastlanılmaktadır. Kan nn me'ye göre,  avuşların  miri olan * avuşbaşı*, divanda oturmaz; *vezirler*, *kazasker* ve *deşterd r* divana geldikleri zaman, *kapıcılar kethüdâsı* ile birlikte onları karşılar ve günde 60 akçe yevmiye alırdı. Yine kanunnameye göre, * avuşlar* derece bakımından *k tipler* ile eşit d zeydeydiler. Tayinleri *deşterd r* tarafından yapılır ve bayramlarda da padişahın elini öpme imtiyazına sahiptiler. * avuş* oğullarına 10.000 akçe timar tevcih edilirdi⁵².

II. Bayezid devrinde (1481-1512) 100  avuş bulunduğu, bunların orduda nizam ve intizamı sağladıkları, maden  as larla suçluları dövdükleri bilinmektedir. Osmanlı sarayının ihtişamına paralel olarak  avuşluk teşkilâtı, XVI. yüzyılda genişlemiştir. Bu yüzyılda *Divân-ı Hümâyûn*'da elleri altın ve gümüş as ları olan 300  avuş bulunmaktaydı.

⁴⁹ M. F. Köprülü, “ avuş”, s.366.; O. F. Köprülü, “ avuş”, s.236.

⁵⁰ M. F. Köprülü, “ avuş”, s.365.

⁵¹ M. F. Köprülü, “ avuş”, s.367.

⁵² M. F. Köprülü, “ avuş”, s.367.; Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, İstanbul 1993, s.335.; O. F. Köprülü, “ avuş”, s.236.

Osmanlı devletinde *Divân-ı Hümâyûn çavuşları*'ndan başka, başta *Yeniçeri Ocağı* olmak üzere *Kapıkulu Ocakları*'nda, Eyalet ve Sancaklarda görevli çavuşlar da bulunmaktaydı⁵³.

Atlı bir sınıf olan ve “Serhengân-ı Divân-ı Hümâyûn” diye de anılan *Divân-ı Hümâyûn Çavuşları*, yevmiyeli ve gedikli (timar ve zeametli) olarak iki kısma ayrılmaktaydılar. *Divân-ı Hümâyûn* toplantıları, üç ayda bir Kapıkulu Ocakları'na maaş vermeye başlayınca *Divân-ı Hümâyûn çavuşları*'ndan gedikli olanlar saray hizmetinde, yevmiyeliler ise *Paşa Kapısı*'nda yani *Bâb-ı Âli*'de hizmet etmeye başlamışlardır. Bunlardan saray hizmetindekiler “gedikli çavuşu”⁵⁴ ve *Bâb-ı Âli* hizmetindekiler de “*divân çavuşu*” ismini almışlardır; her iki sınıf da *Çavuşbaşı*'nın emri altındaydı⁵⁵.

Divân çavuşları on beş bölüğe ayrılmışlardı. Sayıları zaman zaman değişmiş ve artmıştır. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u aldığı zaman 200 *divân çavuşu* bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarında bu sayı 300 (III. Murad döneminde 324)⁵⁶ ve sonlarında 324, XVII. yüzyıl başlarında ise 500, 600'ü bulmuştu. XVIII. yüzyılın son yarısında *Bâb-ı Âli*'deki divan çavuşlarının sayısı otuz *mülâzım* olmak üzere 630 kadardı. *Divân-ı Hümâyûn Çavuşları*'nın dirlikleri ile maaş veya ulufeleri derece ve kıdemlerine göre verilmekteydi. XVII. yüzyıl ortalarında maaşlarının yevmiyeleri otuz ile altmış akçe arasında idi, maaşları, âmirleri olan *çavuşbaşı* tarafından tevzi edilirdi. Timar veya zeametli olan gedikli çavuşların dirlikleri serbest dirliklerden olup, buralardaki bütün vergilerin ve hasılâtın geliri tamamen kendilerine bırakılırdı. Bununla birlikte çavuşlar, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla, Erdel Kralı'nın tayinlerinde ve İstanbul'a vergilerini

⁵³ O. F. Köprülü, “Çavuş”, s.237.

⁵⁴ Gedik çavuşları hakkındaki kanun için bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlgürel), TTK yay., Ankara 1998, s.146.

⁵⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.408-409.

⁵⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Cilt I-II, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay), TTK yay., Ankara 1992, s.152.

getiriş, gönderilişlerinde ve devlet adamlarından bayramlarda bahşiş alırlardı; bu bahşişlerin miktarları kanûnen belirlenmişti⁵⁷.

“Dergâh-ı Âlî Çavuşları” olarak da adlandırılan *Divân-ı Hümayûn Çavuşları*’nın muhtelif görevleri bulunmaktaydı. *Divân-ı Hümayûn*’da ve bazı taşra işlerinde muhtelif hizmetlerde bulunurlardı. Bunlardan nöbetçi olan bölük, *divân* günü özel kıyafetleriyle *Divanhâne*’nin yanında kendilerine ait yerde oturarak verilen emirleri yerine getirirlerdi. *Divân* günleri davacıları çağırarak suretiyle mübaşirlik ederler, verilecek herhangi bir emri yerine getirmek için hazır bir şekilde beklerlerdi⁵⁸. *Divân*’a giren vezirlerin önünde iki çavuşun bulunması âdetlendi. Padişâh veya veziriazâm tarafından verilen bir emrin tebliği ve idam hükümleri çavuşlar tarafından gerçekleştirilirdi⁵⁹. Bundan başka çavuşlar, tahsilât, divândan çıkan hükümlerin ilgili kişilere ulaştırılması⁶⁰ ve saire gibi işler için eyaletlere de gönderilirlerdi. Bunlar genellikle zeâmet sahibi olan çavuşlardan seçilirdi⁶¹. Çavuşlar, ülke içerisinde bulunan bazı madenlerin işletilmesi gibi işlerde de kullanılırlardı⁶².

Padişâh şehirde alâyı ile birlikte dolaşırken, camiye giderken çavuşlar, başlarında özel başlıkları ile ellerindeki topuzları omuzlarına koyup alâyın önünde yürürler ve “savulun” diye yol açarlardı. Padişâhla beraber sefere giden çavuşlar, ikinci vakti padişâhın otağı önünde nevbet çalındığı vakit ellerini kavuşturup dururlardı⁶³. Padişâhların tahta çıkma merasimlerinde, bayram tebriklerinde, padişâhı tebrike gelenlerin oturup

⁵⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.411-412.; Bu hususta ayrıca bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK yay., Ankara 1995, s.756.

⁵⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.408.; Ayrıca bkz. Mustafa Çetin Varlık, “Ottoman Institutions of XVI. Century and Sultan Süleyman the Magnificent”, *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent*, I, Ankara 1988, s.26.

⁵⁹ M. F. Köprülü, “Çavuş”, s.367.; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri...*, Cilt I, s. 335.; O. F. Köprülü, “Çavuş”, s.236.

⁶⁰ MD, Cilt 16, 27/46.; MD, Cilt 23, 7/9.; MD, Cilt 34, 68/150.; Bu hususta muhtelif başka hükümler için bkz. Mehmet Ali Ünal, *Mühimme Defteri 44*, Akademi Kitabevi, İzmir 1995, s. 2, 9, 16, 20, 24.

⁶¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.408.

⁶² M. F. Köprülü, “Çavuş”, s.367.; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri...*, Cilt I, s. 335.; O. F. Köprülü, “Çavuş”, s.236.

⁶³ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.410.

kalkışlarında, padişâh bir yere giderken ata binip inişinde ve buna benzer durumlarda yüksek sesle “*alkış*” denilen duayı yaparlardı⁶⁴.

Divân-ı Hümâyûn Çavuşları’nın bir başka görevi ise süslü kıyafetlerle atlara binmiş olarak yabancı ülkelerden gelen elçileri karşılamak ve ikâmetgâhlarında gözaltında tutulan elçilere nezaret etmektir. Hattâ elçinin konağından alınarak Divân-ı Hümâyûn’a getirilmesi dahi onların görevleri arasındaydı⁶⁵. Gedikli çavuşlar, elçi olarak yabancı ülkelere gönderilirlerdi⁶⁶. Bu durum daha önce de anlattığımız üzere onlara Orta Asya’dan miras kalmış bir görev idi. Ancak bu çavuşların temsili bir sıfat ve yetkileri yoktu⁶⁷.

Çavuşların en büyüklerinin unvânı *çavuşbaşı* idi. *Başçavuş* da denilirdi. *Çavuşbaşı*, *Divân*’a halkın istek ve şikâyetlerini bildirir, dilekçelerini takdim eder ve dava için girip çıkanlara mübaşirlik ederdi⁶⁸. Bundan başka divânın düzenini korumakla sorumluydu. *Divân* kurulacağı zaman, *çavuşbaşı* ile *kapıcılar kethüdâsı* vezirleri, orta kapının iç tarafında karşılayıp selamladıktan sonra önlerine düşüp ellerindeki gümüş asaları yere vura vura Vezir yolu denilen yoldan divan mahalline doğru giderlerdi⁶⁹. *Divân*’da elinde gümüş değnek olduğu halde durur, davalarda bir nevi icra memurluğu görevini yerine getirirdi. *Divân*’a ait işler bitince *Çavuşbaşı*’nın verdiği işaret üzerine çavuşlarla hizmete memur olan diğer şahıslar divândan çıkardı. *Divân*’ın sonunda *Çavuşbaşı*, Sadrazam’dan padişahın mührünü alır, hazineyle defterhâneleri mühürledikten sonra yine Sadrazam’a teslim ederdi⁷⁰.

Çavuşbaşı’nın maiyetinde kendisinden sonra büyük âmir olarak *çavuşlar kâtibi* ile *çavuşlar emini* vardı. *Çavuşlar emini*, kanun

⁶⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.412.; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri...*, Cilt I, s.332.; Ayrıca bkz. Lütfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Osmanlıca Metni Notlarla Neşre Hazırlayan: Âli Bey), (Önsöz ve İndeks: M.Serhan Tayşi), İstanbul 1990, s.22.

⁶⁵ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayîât*, s.751.

⁶⁶ M. F. Köprülü, “Çavuş”, s.367.; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri...*, Cilt I, s.335.; O. F. Köprülü, “Çavuş”, s.236.; İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.409.; Ayrıca bkz. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Cilt I, Ankara 1999, s. 238.

⁶⁷ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seyirleri ve Seyahatnameleri*, Ankara 1992, s.19.

⁶⁸ Bu hususta bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, s.65.

⁶⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s.15.

⁷⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 413-416.; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri...*, Cilt I, s. 333-337.

hükümlerine göre verilen cezaların infazıyla meşgul olurdu. *Çavuşlar kâtibi* ise, *Divân Çavuşları*'nın âmiri idi. Kanun hükümlerine göre verilen nakdi ve bedeni cezaların infazı ile ilgilenirdi⁷¹. Bir diğer görevli olan *çavuşbaşı kisedarı* ise *çavuşbaşı* dairesinin evrak ve sicil müdürüydü. Divân'da *Çavuşbaşı*'ya ait evrak kendisine verilir, o da *kisedarına* teslim ederdi. *Kisedâr*, bu evrakı çavuşlardan tayin ettiği mübaşirler vasıtasıyla takip ettirir ve evrak, davaya ait ise davacı ile davalıyı dinler, gerekli işlemleri yerine getirir ve sonra *Çavuşbaşı*'ya teslim ederdi⁷².

Çavuşbaşı'nın emri altında çalışan görevlilerden biri de *Kılavuz Çavuş*'tu. Kılavuz Çavuş, gerek padişâh, gerekse sadrazamın alaylarında onlara yol açan kişiydi. Diğer görevliler olan *Duacı Çavuş*'un bir diğer tabiriyle *Selâm Çavuşu*'nun görevi, alaylarda padişah ve sadrazamı ata binerken ve inerken alkışlamak, *Cebeci Çavuşu*'nun merasim günlerinde ve divan toplantılarında *Divân-ı Hümayûn*'a gelen devlet adamlarını bekleyip onları merasim ve teşrifat dairesinde karşılamaktı⁷³.

Çavuşbaşılık, H.1252/M.1836 tarihinde kaldırılarak yeniden yapılandırılmıştır. Tesis edilen bu daireye “Divân-ı Deavi Nezareti” denilmiştir. Bu müessese, sonradan Adliye Nezareti'ne, daha sonra da Adliye Vekâletine dönüştürülmüş olup, 1945'te yeni ismi Adalet Bakanlığı olan kuruma eşdeğer bir sistem haline getirilmiştir⁷⁴.

Osmanlı Devleti'nde daha önce ifade ettiğimiz üzere *Divân-ı Hümayûn Çavuşları*'ndan başka, başta *Yeniçeri Ocağı* olmak üzere öteki *Kapıkulu Ocakları*'nda da çeşitli rütbelerde çavuşlar kullanılmıştır. Bunlar, barış zamanında habercilik ve savaş zamanlarında ise yaverlik vazifesini yerine getirmekteydiler⁷⁵.

Eyalet ve sancak çavuşlarına gelince; Karaman, Eğri, Uyvar, Basra ve Erzurum eyaletlerinde yalnızca çavuşlar kethüdasının olduğu

⁷¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 418.; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri...*, Cilt I, s. 339.

⁷² İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 417-418.; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri...*, Cilt I, s. 337.

⁷³ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 418-419.

⁷⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 419.

⁷⁵ M. F. Köprülü, “Çavuş”, s.367-368.

bilinmektedir. Rumeli⁷⁶, Anadolu⁷⁷, Sivas, Bosna, Budin⁷⁸, Kanije, Temeşvar, Varat, Girit, Kıbrıs, Trablus, Halep⁷⁹, Kapudan Paşa eyaletlerinde ise hem çavuşlar kethüdası hem de çavuşlar emininin yanı sıra çavuşlar kâtibi bulunmaktaydı⁸⁰. Burada bahsedilen çavuşlar, *Divân çavuşları*'dır; tıpkı merkezde olduğu gibi bunların mahiyetindeki çavuşların tecrübeli olanlarının paşa sarayında görev yapıyor olmaları muhtemeldir. Osmanlı arşiv belgelerinden bu çavuşların zaman zaman güvenlik ve asayiş ilgilendiren hususlarda görevlendirildiklerini anlıyoruz⁸¹. Ayrıca askeri zümreler içinde görev yapan çavuşlar da vardı ki bunlar genellikle kalelerde istihdam edilirdi⁸².

Gerek III. Selim zamanında kurulan *Nizâm-ı cedit* ordusunda, gerekse II. Mahmud zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra teşkil edilen *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*'de varlığını koruyan “Çavuş” ve “Başçavuş” unvanları, bugünkü Türk ordusunda da üst rütbeli astsubaylar için ve onbaşının üstünde bir erbaş rütbesi olarak varlığını sürdürmektedir⁸³.

Sonuç

Subaşı ve çavuş unvanları, Türk medeniyetine dâhil olan devletlerde yaygın olarak kullanılan askerî unvanlar arasında yer almış olan terimlerdir. Bu unvanlar, telaffuz itibarıyla değişikliğe maruz kalsalar da Osmanlı devlet teşkilâtında kullanılmışlardır. Ortaçağ Türk devletlerinde asker, ordu komutanı olarak adlandırılan sübaşı terimi, Osmanlı devletinde hem şehirlerde asayiş ve güvenlikten sorumlu olan kişiler için hem de taşrada bulundukları bölgenin güvenliğini sağlayan görevliler

⁷⁶ MD, Cilt 24, 310/840.

⁷⁷ Mühimme defterlerinde eyalet ve sancak çavuşları ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. “Anadolu beylerbeyisine hüküm ki, mektûb gönderüb Ankara sancağında Çubuk nahiyesinde 11389 akçelik timar ile Anadolu çavuşlarından olan Şaban Çavuş Hasan...”, Bkz. MD, Cilt 13, 58/409.

⁷⁸ MD, Cilt 31, 93/230.

⁷⁹ MD, Cilt 22, 74/152.

⁸⁰ Ümit Koç, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, s.412-413.

⁸¹ MD, Cilt 21, 31/88.; MD, Cilt 10, 146/223.

⁸² Ü. Koç, “...Çavuşluk Teşkilatı”, s.413.

⁸³ M. F. Köprülü, “Çavuş”, s.368.; Orhan F. Köprülü, “Çavuş”, s.237.

için kullanılan bir unvan haline dnmtr. Bu terim, Osmanlı idari sistemine de yansımış ve XVII. yüzyılda Beylerbeyiliklerin sayısının artmasıyla birlikte idari yapılanmada meydana gelen değişiklik “subaılık” denilen idari birimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Orta Asya’da daha çok elçilik görevlerinde bulunanlar için kullanılan avuş unvanı ise, Osmanlı devletinde kullanım açısından çeşitliliğe uğramış ve bir teşkilât hüviyeti kazanmıştır. Her iki terim, gerek mahiyet gerekse syleni tarzı itibariyle değişikliğe uğrasa da Osmanlı devletine kadar mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu durum, Orta Asya’da balayan Türk medeniyetinin nüvelerinin Osmanlı devletindeki izleri, bir diğer ifadeyle kültürel devamlılığının bir göstergesidir.

Kaynakça

1. Basılmamış Arşiv Belgeleri

- İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, Cilt:7, 10, 13, 16, 21, 22, 23, 24, 30, 31, 34.
 İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Timar Ruznamçe Defteri*, No:14, 22.

2. Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

- Acun, Fatma; "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt 9, s.899-908.
 Akdağ, Mustafa; "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 1-2 (Mart-Haziran 1955), s.26-51.
 Akdağ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, Cilt II (1453-1559), Ankara 1999.
 Caferoğlu, Ahmet; *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, 3.baskı, İstanbul 1993.
 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK yay., Ankara 1995.
Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, Cilt I, III (Çev. Besim Atalay), TTK yay., Ankara 1992.
 Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988.
 Ergenç, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı yay., Ankara 1995.
 Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI.yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1981.
 Genç, Reşat; *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1997.
 Gökbilgin, M.Tayyib; "Kanûni Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları", *Tarih Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 22 (Mart 1967), s.35-48.
 Gömeç, Saadetin; *Kök Türk Tarihi*, Akçağ yay., Ankara 1999.
 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlğürel), TTK yay., Ankara 1998.

- İlgürel, Mücteba; “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer’iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi”, *VIII.Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt II, Ankara 1981, s.1275-1281.
- İlhan, Suat; *Türk Askerî Kültürünün Tarihî Gelişmesi “Kutsal Ocak”*, Ötüken yay., İstanbul 1999.
- İnalcık, Halil; “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, (Ed. Thomas Naff-Roger Owen), Illions 1977, s.27-52.
- İnalcık, Halil; “Mahkeme”, *İA*, Cilt 7, s.149-151.
- İnalcık, Halil; “Osmanlı Timar Rejimi ve Sipahi Ordusu”, *Türk Kültürü*, Sayı 34, Yıl III (Ağustos 1965), s.758-765.
- İnalcık, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev.Ruşen Sezer), İstanbul 2003.
- Koç, Ümit, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çavuşluk Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2 (Elazığ 2002), s.395-420.
- Köprülü, M. Fuad, “Çavuş”, *İA*, Cilt 3, s.362-369.
- Köprülü, Orhan F., “Çavuş”, *DİA*, Cilt 8, s.236-238.
- Kramers, J.H.; “Sü-başı”, *İA*, Cilt 11, s.78-79.
- Kutadgu Bilig*, I (Metin), (Haz. Reşid Rahmeti Arat), TDK yay., Ankara 1999.
- Lütfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Osmanlıca Metni Notlarla Neşre Hazırlayan: Âli Bey), (Önsöz ve İndeks: M.Serhan Tayşi), İstanbul 1990.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Cilt I-II, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay), TTK yay., Ankara 1992.
- Orkun, Hüseyin Namık; *Eski Türk Yazıtları*, TDK yay., Ankara 1994.
- Ögel, Bahaeddin; *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1988.
- Ögel, Bahaeddin; *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt 7, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991.
- Özcan, Abdülkadir; “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt I, İstanbul 1994, s. 336-368.

- Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, İstanbul 1993.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Cilt I, Ankara 1999.
- Şükûn, Ziya, *Farsça-Türkçe Lûgat (Gencinei Güftar Ferhengi Ziya)*, Cilt I, MEB yay., İstanbul 1996.
- Turan, Osman; *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1999.
- Türkçe Sözlük*, Cilt I, TDK yay., Ankara 1988.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK yay., Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Ünal, Mehmet Ali, *Mühimme Defteri 44*, Akademi Kitabevi, İzmir 1995.
- Ünal, Mehmet Ali; “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, *Osmanlı*, Cilt 6, s.111-122.
- Varlık, Mustafa Çetin, “Ottoman Institutions of XVI. Century and Sultan Süleyman the Magnificent”, *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent*, I, Ankara 1988, s.15-110.